
Sakrální a úsměvné podoby husitské tradice

Petr Čornej

V neděli 4. září 1881 bylo pošmurno. Obloha se zatáhla šedými mraky a snad každý z účastníků manifestace, chystané u příležitosti odhalení mohyly Prokopa Holého u Lipan, očekával déšť. Referent Národních listů dokonce suverénně tvrdil, že totéž "smutné, melancholickou náladu podmiňující počasí" vládlo na lipanských polích i 30. května 1434, v den osudové bitvy. Bez ohledu na povětrnostní podmínky se město Český Brod odělo do slavnostního hávu. Zaměstnanci státní dráhy sice dodrželi úřední zákaz a nevyvěsili na nádražní budově žádné prapory, avšak plně obsazený zvláštní vlak, vypravený z Prahy, nadšeně uvítali členové místního Sokola i hasičského sboru. Pražští hosté i vlastenci z téměř celého středoškolského regionu procházeli vyzdobeným městem a s pohnutím četli nápisy na jednotlivých domech. Většina transparentů a poutačů se vztahovala k osobě Prokopa Holého, jiné pak zdůrazňovaly demokratické ideály husitského hnutí. Na jedné z budov se skvěl text: "Tys padl! Tvá sláva zní a vlastní šumí řeč, opěvá syna vítězství i zbraní jeho seč, i činy, jimiž otčinu oslavil jeho meč." Náčelník českobrodského Sokola Josef Dousek vyvěsil rýmované heslo: "Svornost, bratři, svornost, zachová nám volnost!", zatímco dům hostinského Lukeše připomínal místa slavných Prokopových vítězství: "Ústí, Domažlice, Tachov." Hned v sousedství, řečeno slovy novináře Jozefa Miškovského, strašila "svíčkové báby podobizna Prokopova s husitským kalichem".

Slavnostní průvod byl sešikován až v blízkosti Lipan. Jeho čelo tvořilo 17 členů českobrodského banderia, za nimi vyhrávala oblíbená kapela Františka Kmocha z Kolína a v jejím rytmu se vydávaly na pochod četné spolky, deputace a korporace, mezi nimiž dominovaly sokolské jednoty.

U nového pomníku na Lipské hoře vlály čtyři husitské prapory, což silně znepokojovalo okresního hejtmana Krčmáře a 42 četníků. Ještě větší obavy však v mysli příslušníků mocenských orgánů vyvolávala osoba hlavního řečníka, známého mladočeského politika dr. Eduarda Grégra. Proto Krčmář ještě před vystoupením Grégra požádal, aby se přísně držel

cenzurovaného textu. Řečník, již zcela stržený atmosférou manifestace, s odpovědí neváhal: "Můžete být úplně klidným, pane hejtmane, nechte nás mluvit a bude dobře. Lid náš jest jako beránek, když není provokován." Tím jen umocnil hejtmanovo podezření. Sotva se Grégr ujal slova, vytáhl Krčmář z kapsy úředně schválený text proslovu a třetí díl Palackého Dějin, z nichž mladočeský předák čerpal historické argumenty. Třikrát hejtman řečníka přerušil, třikrát na něho Grégr nedbal a záměrně gradoval svůj projev. Ve chvíli, kdy mluvil o klášterních darmošlapech, přerušil ho Krčmář počtvrté a důrazně jej vyzval, aby sestoupil z řečiště. Grégr odmítl a pokračoval v proslovu. Nešťastný hejtman nakonec přikázal přítomnému rytmistrovi, aby řečníka z tribuny odvedl. Mladočeský politik, jenž právě hovořil o demokracii, svobodě a ústavnosti, nastavil rytmistrovi zkřížené ruce a zvolal: "Ustupuji pouze moci ozbrojené a žádám, abyste mě spoutal!" Poté ho obklopili četníci a mezi lidmi se rozšířila domněnka, že Grégr byl zatčen a bude odvezen do vězení. Proto z davu zazněly výkřiky, požadující Grégrovo propuštění. Tak se i stalo. Hrdinu dne vyzdvihli nadšené zástupy do výše, odkud je Grégr vyzval, aby zapěly Hej Slované! a potom se rozešly. Zatímco nad Prokopovým pomníkem hřměla vzdorná píseň, snažil se okresní hejtman promluvit s předsedou slavnostního výboru. Marně. MUDr. Josef Šíl se nezachoval husitsky bojovně jako Grégr a při incidentu se raději tiše vytratil s odůvodněním, že si jde koupit bonbóny. V zájmu historické objektivitě je třeba dodat, že své "provinění" odčinil o osm let později, když na zemském sněmu vznesl dotaz, proč na novostavbě Musea Království českého chybí deska se jménem Jana Husa.¹⁾ Lipanský tábor přece jen skončil podle programu. Po písni Bývali Čechové statní junáci předal statkář Josef Škopek Prokopovu mohylu do péče lipanské obce. Večer pak měli účastníci slavnosti v zaplněných českobrodských hostincích o čem vyprávět.

Průběh lipanské manifestace, vyličený na podkladě podrobných referátů v Národních listech a Našich hlasech,²⁾ dnes budí na rtech úsměv či dokonce smích. Je to pochopitelné, neboť nynější generace žijí v jiné době, mají odlišné historické i osobní zkušenosti a vyznávají poněkud jiný systém hodnot než lidé před sto a více léty. Mentalita a optika národní pospolitosti se prostě v průběhu několika desetiletí změnily. Není tedy divu, že situace, jež naši předkové vzrušeně prožívali, či jevy, které nahlíželi s plnou vážností, nabývají s časovým odstupem komických až groteskních rysů, jež v nich původně buď vůbec nechyběly, nebo v nich byly přítomny pouze latentně. Tento složitý vztah mezi minulostí a přítomností již odborníci mnohokrát analyzovali a nemá smysl, abychom se jím na tomto místě blíže zabývali. Lipanská zářijová slavnost roku 1881 však může posloužit jako výchozí model pro pojednávané téma, neboť v kostce odráží jak dobový přístup k husitství, tak rozšířený způsob pěstování

husitské tradice, zvláště charakteristický pro poslední třetinu minulého věku.

Řada badatelů i laiků se domnívá, že v historickém povědomí českého národa zakotvil v druhé polovině 19. století obraz husitství ztvárněný Františkem Palackým v Dějinách národu českého v Čechách a v Moravě. To je však pravda jen do určité míry. Palackého koncepce husitské epochy byla příliš monumentální, příliš filozoficky podložená a příliš vědecká na to, aby se mohla stát obecným majetkem celé vlastenecky cítící české veřejnosti. Ve skutečnosti více než Palacký ovlivnili představy národní pospolitosti o husitech a husitství umělci, žurnalisti i politikové, kteří v časech uvolnění po pádu Bachova absolutismu věnovali významnému období českých dějin zvýšenou pozornost. V zásadě se sice téměř všichni odvolávali na Palackého dílo, fakticky však svými interpretacemi přispívali k fixování takové podoby husitství, která se od historické reality a jejího vědeckého obrazu více či méně vzdalovala. Hlavní příčina zmíněného posunu spočívala ve výrazné aktualizaci husitské epochy, do níž představitelé a mluvčí národně uvědomělé části české společnosti anachronicky promítali své programy, tužby, cíle a sny. Tento přístup k minulosti se pochopitelně dotýkal celých českých dějin, ovšem husitství jako jejich nejslavnější etapu poznamenal (spolu s údajně "temnou" dobou pobělohorskou) snad nejvíce. Zájem, upírající se od počátku šedesátých let k husitské epoše, lze poměrně dobře vysvětlit. Ekonomicky i kulturně relativně vyspělá česká společnost potřebovala vzor, o který by se mohla opřít v zápase za dosažení politické svébytnosti, a vědomí, že se český národ právě v husitském období nesmazatelně zapsal do evropské historie, odolal světu a sám naháněl hrůzu blízké i vzdálené, především však německy mluvící cizině, poskytovalo soudobým politickým snahám náležitou vzpruhu a inspiraci. Od hrůdy na úspěchy a statečnost předků byl pak už jen krůček k úvahám typu: "Co jsme jako národ dokázali v minulosti, dokážeme i dnes!" Názor, že Češi jsou nejen potomky a dědici husitů, nýbrž přímo husitským národem, postupně sílil a plně se projevil v mocném táborovém hnutí let 1868-1871. Na masových manifestacích, požadujících uznání českého státního práva a vznášejících též postuláty ekonomické a sociální povahy,⁴⁾ se jejich účastníci s husity přímo ztotožňovali. Ostatně samo označení tábor, které nahradilo anglické slovo meeting, záměrně připomínalo husitskou minulost.⁵⁾ Nad hlavami zástupů, zpívajících písně s husitskými náměty i chorál Ktož jsou boží bojovníci, vlály prapory v domněle husitských barvách a mnoho manifestací se konalo na místech spojených s památnými událostmi revolučního husitství.⁶⁾ Svým způsobem byly tábory lidu logickým pokračováním a vyvrcholením dřívějších obrozenských slavností, k jakým náležely zejména bály, "merendy" a výlety, sloužící k pěstování ducha kolektivismu

a k posilování vlasteneckého citění.⁷⁾ Stejná atmosféra, byť ve větším měřítku, vládla na politických shromážděních, jež od sklonku šedesátých let 19.století systematicky formovaly obraz husitství v povědomí široké veřejnosti. Byl to obraz budovaný především proslovy politiků a kulturními pořady, tvořícími nedílnou součást jednotlivých táborů, nikoliv obraz vyrůstající pouze ze suchých a střídmych vědeckých argumentů.

Kladný postoj k husitství byl od počátku táborového hnutí příznačný pro všechny národně uvědomělé příslušníky české veřejnosti, s výjimkou klerikálů. O vznik husitského mýtu, jak oprávněně můžeme nekritickou glorifikaci husitské epochy nazvat, se však zvláště zasloužili mladočeši a s nimi ideově spjaté spolky a korporace. Stoupenci tohoto politického proudu spatřovali, jako nikdo jiný v té době, v husitech své přímé předchůdce a husitství vykládali jako vyhraněně národní a demokratické hnutí, zaměřené proti Němcům, šlechtě a římské církvi. Jistě, všechny tyto složky v sobě husitství obsahovalo, ovšem mladočeští představitelé a novináři je dezinterpretovali v duchu svých politických názorů a promítali do něho myšlenky, jež byly pozdnímu středověku i rodící se reformaci cizí. Bylo tomu tak i v případě projevu Eduarda Grégra při odhalení lipanské mohyly i v četných protiklerikálních vystoupeních Josefa Baráka.⁸⁾ Identifikace mladočechů s husity šla až tak daleko, že se pro předáky národní strany svobodomyšlné vžilo označení "boží bojovníci".

Mladočechy pěstované a utvrzované pojetí husitství zpopularizovali ve svých dílech vynikající umělci spjatí s uvedenou politickou stranou. Stačí tu vzpomenout Bedřicha Smetanu a jeho symfonické básně *Tábor* a *Blaník* i operu *Libuše*, přední výtvarníky či plejádu spisovatelů z okruhu májovců (zvláště Jana Nerudu a Adolfa Heyduka) i ruchovců a lumírovců, vstupujících na literární scénu v čase nejprudších státoprávních bojů.⁹⁾ Tak v povědomí jazykově české společnosti postupně zapustila kořeny interpretace husitství, v níž umělecká fikce, výrazněji než dříve, umocnila aktuální politický náboj a posunula jej do vyšší a emotivně působivější roviny. Mladočeským duchem nesená zpracování husitské tematiky pozvolna vytlačila z čtenářského zájmu díla, jejichž autoři, poplatní starší fázi romantismu, shledávali v bouřlivých českých dějinách 15.století především vhodnou kulisu k předvádění dobrodružných či sentimentálních, byť vlasteneckým patosem prodchnutých příběhů, plných úkladů a lásky. Nicméně starší přístup k husitské látce nevyklidil pole hned a jeho rezidua jsou jasně zřetelná i ve výtvorech autorů, zasažených již atmosférou státoprávního střetnutí: v prózách katolického kněze Václava Beneše Třebízského, v románu mladého Aloise Jiráska *Slavný den* i v truchlohře staročecha Václava Vlčka *Lipany*, kterou jako své první představení uvedla 12.června 1881 činohra Národního divadla.¹⁰⁾ V podstatě je však možné říci, že mladočeský výklad husitství prokázal obdivuhodnou životnost a

zformoval historické povědomí našeho národa na několik dlouhých desetiletí. Ba, jak ještě zjistíme, do určité míry je ovlivňuje dodnes.

Až posvátný obdiv a úcta, vyjadřované slavné etapě národní minulosti, a ztotožňování se s husitskými vzory byly hlavní důvody, proč v pohledech tehdejšího českého umění na husitství fakticky postrádáme úsměv a humor. Podobný přístup by totiž národní pospolitosť automaticky považovala za zlehčování, znevážení či urážku sebe sama. Česká společnost podvědomě správně tušila, že již pouhý smích (natož výsměch!) hrozí zpochybnit, rozrušit nebo dokonce destruovat hodnoty, které s takovým úsilím od počátků národního obrození budovala a v nichž nalézala pilíře svého snažení. Zároveň ovšem tento rys vypovídá o přežívajícím pocitu (či přímo komplexu) vnitřní slabosti vlastenecky orientované veřejnosti, pocitu pochopitelném u národa, marně toužícího po politické svébytnosti.

Sakrální vztah velké části české společnosti k husitům a husitství odráží literatura druhé poloviny minulého věku více než věrně. Je až únavné uvádět, jak často se v dílech českých spisovatelů, písničích o husitské epoše, frekventují výrazy svatý, posvátný, světec, mučedník, Všemohoucí, Bůh, boží, nebesa, bible atd.¹¹⁾ Stačí nahlédnout do prací tvůrců, kteří do sebe v mládí nasáli ozón vrcholné vlny táborového hnutí nebo předních osobností mladočeské žurnalistiky. Užívání uvedených pojmů a absence humoru neplynuly však pouze z vážného a uctivého poměru k husitství, nýbrž byly do značné míry podmíněny dějinnou realitou 15.století.

Z odborné historické produkce je dobře známo, že husité sami sebe pokládali za bohem vyvolený lid, že svou při chápali jako boj za boží zákon a že Jana Husa, Jeronýma Pražského i některé další oběti ze svých řad ctíli jako světce a mučedníky.¹²⁾ Písemné prameny husitské provenience pak potvrzují vážnost doby i úkolu, který si husité předsevzali naplnit. Následování Krista a přísné respektování jeho zákona však v husitských oblastech Čech pronikavě změnilo duchovní klima, pro něž bylo mimo jiné příznačné podstatné zredukování smíchové kultury. Pokud se smích v husitské epoše výrazně uplatnil, pak tomu bylo hlavně v počátcích hnutí, kdy reformátoři z okruhu Jana Husa a Jeronýma Pražského využili odvěkého studentského smyslu pro humor a recesi k nátlakovým akcím, namířeným proti svým odpůrcům.¹³⁾ Jakmile však husité získali v určitém měste či regionu politickou převahu, staly se pro ně smích a humor rázem nebezpečnými elementy. Tento fakt nelze vysvětlovat jen naplňováním tradičního křesťanského ideálu askeze, nýbrž i obavami z případného podkopání husitského systému hodnot a ztráty těžce vydobytých pozic.¹⁴⁾ Pokud husitské umění smích využívalo, potom tak činilo takřka výhradně v satirických dílech, zacílených proti nepřátelům kalicha. A terčem satirického ostří česky psané literatury 19.století byli zase nejčastěji domnělí

či údajní protivníci obrozenských a vlasteneckých snah: lidé, jejichž mateřským jazykem byla němčina, Maďaři i opatrní Češi, veskrze loajální k oficiální rakouské politice. Jak vidno, měly husitská a obrozenská, resp. pozdně obrozenská kultura (stejně jako všechny ideově vyhraněné proudy) přes všechny historicky dané zásadní rozdíly jistého shodného jmenovatele: obdobný pohled na funkci smíchu v životě hnutí, usilujícího o vítězství a posléze upevnění svého programu. Tím však analogie nekončí.

Posvátná úcta, vzdávaná v české literatuře druhé poloviny 19. století husitské epoše, zákonitě vtiskla dílům s husitskou tematikou rysy určitě strnulosti, která je charakteristická i pro středověké umění. Jak známo, pracoval středověký umělec obyčejně s množstvím topoi, které byly organickou součástí díla a zároveň nositeli dílčích významů, jejichž souhrn vytvářel ústřední smysl. Také v české literatuře, věnované po roce 1860 husitství nacházíme množství loci communes, přispívajících k budování a utvrzování husitského mýtu. Vedle ustálených slov, slovních spojení a obecně rozšířených metafor náležely k prostředkům tohoto druhu též oblíbené a permanentně zpracovávané motivy. Zřejmě by nebylo marné statisticky vyjádřit kolikrát čeští spisovatelé druhé poloviny minulého věku zobrazili bitvu na Vítkově s výjevem udatné bojující husitské ženy, úkladnou popravu Jana Želivského, Žižkovo váhání před Prahou roku 1424, cestu husitského poselstva do Basileje, sirotčí rejsu k Baltu, nespolehlivost a zrádné počínání české šlechty či kolikrát přirovnali český národ k beránku, jak ostatně učinil v již citované replice Eduard Grégr.¹⁵ Rovněž Žižkovo zvolání "Hr na ně, děti!" se ozvalo v českém umění už sedmdesát let předtím, než Otakar Vávra natočil známou husitskou trilogii.¹⁶ Avšak pozornost autorů přitahovaly nejen dramatické momenty husitské bouře. Smysl pro idylu se snoubí se sklonem k sentimentu, holdem mateřství a obdivem k mravní čistotě vesnického lidu ve verších opěvujících Husův rodný domek. V básních inspirovaných objektem v jihočeském Husinci se obvykle objevuje matka kostnického mučedníka, skromná, ušlechtilá a pracovitá stařenka, čtoucí si po večerech v bibli.¹⁷ Dnes působí tento obraz bezděčně komicky, poněvadž je známo, že gramotná vesnická žena byla v předhusitské době naprostou výjimkou.¹⁸ Vedle monumentalizace, heroizace a idealizace husitů i husitství vystupuje na jiných místech do popředí česká záliba v osudových porážkách. Kromě Bílé hory¹⁹ to byla především lipanská bitva, jež českým spisovatelům poskytla příležitost k trýznivým úvahám a současně sloužila jako memento, varující před národní nesvorností. Uvedené motivy se objevují jak v dílech tvůrců prvního řádu (Neruda, Heyduk, Krásnohorská, Vrchlický, Kvapil a Machar), tak příležitostných veršotepců okresního formátu. Kupř. jenom básně o Lipanech by vydaly na pěkně silnou knihu.²⁰

Vraťme se však zpět k obdobám mezi husitskou a obrozenskou, resp. pozdně obrozenskou kulturou. Snad nejvýrazněji jsou tyto analogie zjevné v díle Svatopluka Čecha, básníka, který sakrální podobu husitské tradice dovedl téměř k dokonalosti. Nemáme tu na mysli jeho Adamity, v nichž řešil svár mezi individualismem a kolektivismem, nýbrž básně o Husovi, Žižkovi²¹⁾ a zejména nedokončené básnické drama Roháč na Sioně, započaté v letech 1898-1899. Ze všech těchto prací, jejichž patetický ráz umocňuje autorův styl, přesycený perifrasticky dekorativním vyjadřováním, nalezne badatel jediné úsměvné místo. V skladbě o Roháčovi říká Hynce Ptáček z Pirkštejna na lipanském bojišti mladému Jiříkovi z Poděbrad:

Jsi pěkně urostlý, ač do vysoka
tvé tělo nemíří a jako já
as do široka spíše rozrosteš,
však duch tvůj, zdá se, vzlétá k velkým věcem.²²⁾

Několik stran téhož díla vyplňují rozsáhlé a poučené, nikoliv ovšem úsměvné úvahy o místu a smyslu smíchu v husitské kultuře. V disputaci, vedené z jedné strany starým šaškem Václava IV. a z druhé strany začínajícím šaškem Janem Palečkem, dokázal Čech proniknout obdivuhodně hluboko do husitské mentality. Ústní klání obou šašků, z nichž zkušenější "buditi chce smích jen pro smích sám", zatímco Paleček hodlá v obleku blázna sdělovat panovníkovi pravdu,²³⁾ však v druhém plánu reflektuje též autorův odmítavý vztah k l'art pour l'artistickým směrům, prosazujícím se v českém umění konce 19.století. Stejná tendence promlouvá i z Čechova líčení vlastního národu odcizeného a požitkářského císaře Zikmunda, snícího "v kraji pošmourném, stín záhrobí, kde na vše zemské padá"²⁴⁾ (tj. Čechy - pozn. P.Č.) o skvělých zábavách v mravně uvolněné renesanční Itálii. Také prostřednictvím tohoto sporu se básník vyslovoval k problému, jenž byl po celý 19.věk aktuální. V polemice mezi zasmušilým, leč mravně opravdovým i národně uvědomělým postojem, a romantickým tíhnutím k symbolickému Jihu přitakal spisovatel prvně uvedenému názoru.

Správnost nastíněného výkladu ilustruje Čechova práce dnes nejznámější a nejživější, Nový epochální výlet pana Broučka, tentokrát do XV.století.²⁵⁾ Účinnost této satiry vyvěrá z konfrontace husitského vlastenectví, statečnosti i věrnosti poznanému ideálu s bezpáteřností, národním nihilismem, egoismem a přízemním materialismem části českého měšťanstva v závěrečné třetině minulého století. Matěj Brouček není ani staročech, ani mladočech, i když podle mínění Otto Urbana staročechy nejspíše volil.²⁶⁾ Je to prostě pražský domácí pán bez vyšších duchovních zájmů, zdařilá karikatura typu, který se v Čechách oné doby vyskytoval.

Konfrontace mentality Matěje Broučka s myšlenkovým obzorem husity Jana Domšíka a samotného Žižky navazovala na nosné porovnávání velké minulosti a neutěšené přítomnosti, jež se jako červená nit vine českou literaturou 19. věku. Cílem této konfrontace bylo nastavit kritické zrcadlo a zároveň vyburcovat národní pospolitost k zvýšené aktivitě, jež by vedla k dosažení stanovených politických a kulturních cílů. Tento ustálený model se řídil nepsanými zákony. Umělci mohli parodicky a satiricky zobrazovat negativní jevy současnosti, hrdinné husitské minulosti se však osten smíchu nesměl dotknout.

Na této situaci se v podstatě nic nezměnilo ani v průběhu devadesátých let, kdy nastupující umělecké generace v mnohém směru programově opustily obrozenský odkaz či alespoň kriticky hodnotily výsledky práce předcházejících pokolení. Šíp smíchu a humoru nezasáhl tehdy husitství, zacílil však na husitskou tradici, jak ji od šedesátých let pěstovali mladočeši a s nimi spjaté organizace. Macharovo dílko Boží bojovníci, poprvé knižně publikované roku 1897, vzniklo jako přímá reakce na politiku mladočeské strany, jež z opozice vůči Vídni přešla ke spolupráci s Badeniho vládou. Ač v dalších vydáních označil autor práci jako "grotesku", jde o politický pamflet, pranýřující předáky národní strany svobodomyšlné, která se na stránkách tisku i na schůzích a manifestacích vydávala za dědice husitů, avšak podle Machara tak činila pouze slovy. Kontrast mezi frázemi mladočechů a husitskou opravdovostí, prolínání reality 15. a 19. století i záměna jednotlivých mladočeských vůdců za postavy husitské historie jsou základem parodie, směřující k obecnější výpovědi. Doba se změnila, omezený nacionalismus se přežil a na politickou scénu vstoupily nové síly, zejména dělnictvo. Mladočeši však novou skutečnost nepochopili a reagovali na ni podle Macharova názoru podbízecím se Vídni a "pustými žvásty" a ochraně národních statků. Jediné, co jim zůstalo ze starých časů, bylo udržování vyčpělé táborové tradice, jež postupně degenerovala a získávala folklórní rysy, které básník neváhal zesměšňovat:

Nechodí to luňák
po zoraném poli,
bratr Grégr jede
kázat po okolí.

.....
Jede na komoní,
bodá jej vší silou,
kůň má na ocase
pentli rudobílou.

Jede, jede, jede,
zlobí se na cestu,
konečně se blíží
k hrazenému městu.

Velkolepý pohled.
Chválím za něj bohy!
Před bránu ven vyšlo
vše, co má jen nohy.

Muži, ženy, děti,
statní veteráni.
Sokol, hasičové,
stojí k přivítání.

Banderium s hudbou
a družičky v davu,
za humny pak hmoždíř
duní v tuto slávu.

Starešina šedý
vítá reka vřele,
hudba hrá, sbor dívek
kvítí v cestu stele.

Ženy, veteráni,
Sokol v divém jeku,
plným hrdlem "Sláva!"
sypou v uši reku.

Z vyzdobené brány
hrdý nápis kývá:
'Vítej, hejtmane nám,
vítej, spáso živá!'²⁷⁾

Jaký to posun proti chvílím vrcholného vzepětí táborového hnutí i proti okamžikům slavnostního odhalování lipanské mohyly!

Konec Macharových Božích bojovníků je podobný a přece jiný než u Čechova Broučka. Žižka brannou rukou rozpráší mladočechy, leč slavný hejtman stojí v čele vojska složeného ze sociálních demokratů, rolníků, intelektuálů Masarykova typu, prostě všech, kdo si uvědomují, že mladočeský program odvál čas a má-li se česká společnost vzchopit, musí k tomu volit jiné, nové době odpovídající prostředky. Ve své kritice národní strany svobodomyšlné neušetřil Machar ani Elišku Krásnohorskou a Svato-pluka Čecha, kteří svým perem pomáhali hájit mladočeské zájmy. Jediného spisovatele, předurčeného k uměleckému ztvárnění husitské historie, viděl

Machar v Jiráskovi.²⁸⁾ Rozbor Jiráskových prací s husitskou tematikou by však vydal na obsáhlou studii, a proto se zde zastavíme pouze u dvou momentů, jež mají vztah k pojednávanému problému.

Jiráskovy husitské romány a povídky humorem nehýří. Pasáží, vyvolávajících na čtenářově tváři úsměv, je v nich poskrovnu a rozhodně nezavdávají podnět k prudkému veselí, spíše k porozumivému nebo laskavému pousmání. Je to pochopitelné, poněvadž v Jiráskově díle vrcholí tendence prezentovat českému publiku husitskou dobu jako největší dějinné vzepětí národa i jako vzor pro soudobé politické úsilí. Na rozdíl od svých předchůdců a vrstevníků si však autor úspěšných historických próz neliboval v líčení a pitvání osudných bitev, zejména bratrovražedného boje u Lipan, nýbrž vědomě zpracovával okamžiky, kdy se všechny husitské proudy pevně semkly proti společnému nepříteli či k prosazení významného rozhodnutí. Jako příklad uveďme román Proti všem (střetnutí na Vítkově a likvidaci pikartských a adamitských sekt, ohrožujících jednotu husitského hnutí), novelu Maryla (volba "husitského krále" Jiřího Poděbradského) i dramata Jan Žižka (překonání rozkolu mezi znesvářenými husitskými směry v září 1424) a Jan Roháč (smrt hlavního protagonisty postavitele husitského odkazu proti císaři Zikmundovi). Uvedený přístup vyvěral ze spisovatelova hlubokého vnitřního přesvědčení, že pouze jednotný český národ dosáhne splnění svých politických i kulturních cílů a vyrovná se či dokonce předčí i mnohem početnější cizí národy. V tom byl Jirásek pokračovatelem obrozenského myšlení, táborového hnutí, které zažil v období dospívání i mladočeské linie.

Malý podíl smíchové složky v Jiráskových "husitských" dílech vyplýval jak z odpovědně pojímaných úkolů, které před české umělce a české umění stavěly aktuální požadavky přítomnosti, tak z přísného respektování pramenů 15.století. Spisovatelova úcta k historickým materiálům je sice obecně známa, avšak v daném kontextu nabývá na zvláštní důležitost. Víme-li, že se v husitských textech objevoval humor sporadicky a smích se uplatňoval fakticky pouze v pracích satirického zaměření, potom nepřekvapuje, že realitu dávné epochy Jirásek důsledně ctil. I Žižkovy výroky, které v románu Proti všem budí smích hejtmanových přátel a spolupracovníků ("Vtom se Žižka náhle zastavil, obrátil se po hejtmanech a z čista jasna pohrdlivě řekl: 'Pláteníci! A co oni? Ševci!' Hejtmané se zasmáli."), jsou satiricky zacíleny a doloženy v kronikách 15.století (Kronika velmi pěkná o Janovi Žižkovi, čeledínu krále Václava: "Protož sú Žižkovým kněžím říekali 'pláteníci' a Žižka tábořským 'ševci'").

Závislost na dobovém materiálu šla u Jiráska tak daleko, že s odstupem času vyvolává u poučeného badatele údiv, ba někdy i úsměv. Tak kupř. v dramatu Jan Roháč přicházejí na jihlavské náměstí pouze lidé jmenovaní v pramenech a nařto ve stejném pořadí,³⁰⁾ ve hře Jan Hus zase autor

vložil postavám do úst přesné citace či parafráze doložených výroků, soudobých popěvek i úředních záznamů.³¹⁾ Nejinak tomu bylo v dramatu Jan Žižka.³²⁾ Skutečnost, že Jirásek koncipoval svá "husitská" dramata jako historické obrazy, ilustrující významné události českých dějin, vysvětluje, proč tyto práce nepůsobí psychologicky příliš věrohodně. Při pozornějším čtení lze snadno zjistit, že kupř. Hus a Roháč nemají téměř žádný vývoj (v tom tedy měla modernistická kritika pravdu) a slouží pouze jako lakmusový papírek k postižení charakterů ostatních postav, Žižka se pak dostává do složité vnitřní situace jen při rozhodování, zda dobýt Prahu vojenskou silou a zničit tak srdce Českého království. Vzhledem ke svým zásadám nemohl Jirásek postupovat jinak, neboť prameny neprozrazují o subjektivních pocitech hrdinů husitské doby téměř nic a spisovatel raději programově držel vlastní fantazii v patřičných mezích, jen aby se nedopustil prohřešku proti historické realitě. Je paradoxní, že značně ploše vyzněl Jiráskovi i Hus, jenž ve svých spisech pověděl mnohé o svých názorech, citech i pocitech, čehož také moderní historiografie využila k pokusům podat plastický obraz života kostnického mučedníka.³³⁾

Jiráskův přístup je však možné chápat i jinak, jako osobitý vklad do diskuse o směrech dalšího vývoje historické prózy a historického dramatu, ba i o cestách samotné vědecké historiografie. Jirásek byl, jak známo, žákem a obdivovatelem V.V.Tomka, dějepisce popisně faktografické orientace a autora monumentálních prací o pražské minulosti.³⁴⁾ Tomek, jenž se skvěle vyznal v záplavě dat a jehož údaje, obvykle dokonale kriticky ověřené, jsou téměř stoprocentně spolehlivé, v podstatě ztotožňoval historii s řečí písemných pramenů. Bylo to logické, poněvadž obory zabývající se hmotnými prameny (archeologie, dějiny umění, etnografie atd.) se v českých poměrech druhé poloviny 19.století ještě vyrovnávaly s dětskými nemocemi.³⁵⁾ Tomek však v souladu s francouzskou a zvláště pak německou historiografií správně tušil, že vědecký dějepis by měl obsáhnout zkoumaný úsek minulosti pokud možno v jeho totalitě, a proto vedl své žáky ke kulturní historii, která v dobovém pojetí představovala syntézu poznatků všech historických disciplin.³⁶⁾ Výsledky Tomkových žáků českou historiografií nepochybně obohatily. Stačí připomenout práce Zikmunda Wintra, věnované každodennímu životu českých měst 14.-17.století, rozsáhlé dílo Augusta Sedláčka, hlavně jeho Hradu, zámky a tvrze Království českého či četná pojednání Čeňka Zíbrta, soustřeďujícího pozornost k lidovým zvykům a obyčejům.³⁷⁾ Zamýšlená kulturně historická syntéza však z dalekosáhlých projektů nevyrostla. Na otázku, proč tomu tak bylo, existuje jediná odpověď. Pro celistvé uchopení dílčích poznatků o minulosti chyběl pevný jednotící princip, jímž mohla být jediné rekonstrukce mentality dávno mrtvých lidí. K vytvoření této platformy sice

úsilí Tomkových žáků směřovalo, ale nedospělo a v dané době ani dospět nemohlo.

Faktograficky pojímané dějepisectví, ztotožňující minulost s dochovanými prameny, nedokázalo překročit vlastní stín a v zásadě odmítalo názor, že by objektivní věda byla schopna přesně zachytit myšlení příslušníků předcházejících generací. Z této noetické skepse plynula kupř. rozdvojenost práce Zikmunda Wintra, jenž ve vědeckém díle ustrnul na heuristice a popisu, aniž překonal hranice striktně vymezené údaji pramenů, avšak ve svých románech a povídkách využil svých bohatých znalostí a pokusil se čtenáři přiblížit myšlenkové pochody a pocity lidí 16.-17.století.³⁸⁾ Co si nedovolil Winter-vědec, dovolil si Winter-spisovatel.

Ostré rozlišování hranice mezi vědecky zjištěnými poznatky a uměleckou fikcí bylo charakteristické i pro tvorbu Aloise Jiráska. V jeho "husitských" pracích rozvíjejí děj obvykle postavy historicky nedoložené (Ohnivcův syn v románu Mezi proudy, Zdena z Hvozdna v Proti všem) nebo osoby, z nichž zachovala historie pouhé jméno (Ctibor z Hvozdna). Chování a jednání význačných protagonistů národní minulosti pak muselo být v souladu s jejich obrazem v pramenech nebo s výkladem moderních historiků, k jejichž názorům měl autor blízko. Upozornujeme v této souvislosti na poměrně známou skutečnost, že Jiráskovo pojetí Žižky jako moudrého a prozíravého státníka plně odpovídá interpretaci Tomkově, nikoliv však koncepci Františka Palackého.³⁹⁾ Dobová kulisa Jiráskových "husitských" próz, zvláště vykreslení pozdně středověké Prahy i městské a vesnické každodennosti, přitom nezastřeně těží z místopisných prací Tomkových i z kulturně historických publikací Wintrových a Zíbrtových. Jestliže však ani vědecká historiografie nepokročila v časech Jiráskova tvůrčího rozletu tak daleko, aby dokázala proniknout do mentality člověka 15.století, nelze spisovateli vytýkat, že postavy v jeho dílech jsou buď závislé na pramenech (a to se Jirásek bál, že je ve srovnání s Wintrem přílišný "romantik" a má své příběhy nedostatečně zdokumentované!), nebo jednají jako lidé 19.věku, tedy anachronicky (demokratické ideály táborového hnutí opravdu pronikají všemi Jiráskovými "husitskými" prózami a dramaty). Vždyť odbornou historiografii vysvobodil ze zajetí tradičních metod až nástup nových převratných trendů, které se po roce 1950 opřely o interdisciplinární spolupráci, využily podnětů strukturalismu a našly klíč k uchopení mentality dávných generací v sémantické analýze uměleckých a jazykových projevů. Tím také vědecké dějepisectví konečně získalo základnu pro budování kulturně historických syntéz.

Současně tento směr, nazývaný též novou historiografií a prosazovaný badateli z okruhu francouzského časopisu Annales, znamenal revoluční průlom i v historické próze a podstatně oslabil spory mezi přívrženci

realismu a nadšenými modernisty. Dlouhá léta totiž existovala v půtkách obou stran patová situace: realisté slyšeli výtky, že nedokáží věrohodně a s patřičnou přesvědčivostí ztvárnit psychický stav svých hrdinů a že pouze opisují prameny, modernisté pak oponovali argumentům, že zkreslují minulost, promítají-li do ní existenciální problémy člověka průmyslové civilizace.⁴⁰⁾ A to vědomě opomíjíme tvůrce filozofickohistorického románu i autory, hledající a nacházející ve vzdálené minulosti pouze vhodný kolorit pro dobrodružné a milostné příběhy. Všechny tyto ustálené a tradiční přístupy suverénním způsobem rozrušil Umberto Eco dílem *Jméno růže*, v němž demonstroval, jaké možnosti poskytují historické práce metody a poznatky tzv. nové historiografie. V čtenářsky vděčném příběhu, založeném na kombinaci detektivního žánru s prvky tzv. gotického románu a zároveň plně respektujícím nejnovější výzkumy o 14.století, přiblížil publiku konce 20.věku myšlenkové souřadnice i životní styl středověkých lidí. Odstranil tak dávné dilema a v jediném díle spojil badatelské výsledky historických disciplín s psychologickou hloubkou a nenásilné poučení s napínavou zápletkou. Vždy si však musíme uvědomovat, že nelze srovnávat nesrovnatelné. Jirásek žil v jiné době než Eco, a proto se přístup obou autorů k historické látce diametrálně liší.

Vsuvka o Ecovi a tzv. nové historiografii nás přivádí k závěrečným poznámkám, bez nichž by nebyl výklad úplný a bez kterých by zůstala nedoložena teze o dlouhé životnosti mladočeského pojetí husitství v umění 20.století. Události první světové války, v níž nezaniklo ani 500. výročí Husovy smrti a posléze ustavení samostatné Československé republiky, jež husitskou tradici učinila složkou oficiální státní ideologie, posílily sakrální podobu husitské epochy v historickém povědomí veřejnosti. Po 28.říjnu 1918 pokračovaly všechny významné české politické proudy, s výjimkou klerikálů, ve starší praxi a vyzdvihovali husitství jako velkou pozitivní hodnotu národních dějin. V tomto bodě nebylo rozdílu mezi národními demokraty (přímými dědici mladočechů), agrárníky, národními socialisty, sociálními demokraty a komunisty, byť každá strana interpretovala husitství v souladu se svými programy a cíli. Jako výrazné politikum fungovalo husitství i po květnu 1945 a zvláště po únoru 1948. Oficiálně posvěcená aureola husitské doby začala pozvolna ztrácet na lesku teprve během let šedesátých, což úzce souviselo s celosvětovým ústupem od historismu. Bohužel, tento trend se v našich podmínkách prohloubil v následujícím desetiletí, kdy obecné historické povědomí upadlo natolik, že ohrozilo základy zdravého kulturního vývoje českého národa.

A zde se dostáváme k dalšímu paradoxu. Fakt, že husitství přestalo být vnímáno jako politikum a živá složka historického povědomí, byl do určité míry prospěšný. Na přelomu sedmdesátých a osmdesátých let jsme poprvé ve větším měřítku zaregistrovali jev do té doby výjimečný.

V pracích českých umělců se objevuje tendence depatetizovat a deheroizovat tradiční obraz husitství (kupř. v trilogii Václava Erbena o Jiřím Poděbradském),⁴¹⁾ ba dokonce se setkáváme i s pokusy o úsměvné nahlížení význačného období české minulosti. Dnes už žádný rozumný člověk nemůže pokládat kresby a texty Vladimíra Renčina nebo vtipy Jiřího Winttra-Nepraktý za znevažování husitství. Renčínův posel, udýchaně sdělující, že píseň Ktož jsou boží bojovníci u Lipan "definitivně vypadla z hitparády", eventuálně Nepraktův vladyka, jenž si s pohárem dobrého truňku v ruce stěžuje, že se všude "odehrává spousta nádhernejch bitev, akorát u nás v Lipanech chcíp pes", jsou výmluvným svědectvím o stále probíhajících proměnách husitské tradice. Tento úsměvný pohled není zajímavý pouze sám o sobě. Vypovídá totiž o tom, že se česká společnost už s husity neidentifikuje ani v oficiální rovině (kupř. na dvacetikorunové bankovce nahradil Žižku Komenský) a že ve vztahu k husitské epoše vznikla distance, jež však nemusí být nutně znakem negativismu.

Je prokázáno, že teprve v okamžiku, kdy jsou umělci schopni pojednat určité historické téma v úsměvné hyperbole a společnost jejich přístup toleruje či přijímá, existují podmínky pro nepředpojaté studium a seriózní zhodnocení dané etapy minulosti. Národy a státy, které berou svou historii bez výjimky vážně, které se na ni nedokážou podívat s humorem, se s její zátěží nikdy nevyrovnejí a vždy budou v pokušení minulost zkreslovat. Je jistě symptomatické, že právě v čase, kdy byly publikovány Renčínovy a Nepraktovy vtipy, učinila česká historiografie rozhodné náběhy ke zpracování husitské problematiky bez předsudků a iluzí, prostě tak, aby seriózně vymezila význam této nesporně velké doby v českých i světových dějinách.⁴²⁾

A ještě jedna okolnost zaslouží pozornost. V souvislosti s kumulací negativních jevů v naší společnosti se v současném českém umění objevují práce, které husitské téma aktualizují obdobným způsobem jako tvůrci před sto lety. Připomeňme heroizaci Prokopa Holého v povídce Pavla Sýkory Spor o království⁴³⁾ a novátorský dramatický pokus Oldřicha Daňka Vy jste Jan (premiéru měl v Národním divadle v sezóně 1987/1988 a je pozoruhodný tím, že se Hus na scéně vůbec neobjevuje; autor tedy nepochybně zná výrok Jana Nerudy o nemožnosti ztvárnit Husovu postavu na jevišti). Osobitým způsobem ožila též tradice, sahající svými kořeny k Čechovu Broučkoví a k Macharovým Božím bojovníkům. Pomineme-li folkového zpěváka Jaromíra Nohavicu, jehož Husita⁴⁴⁾ je spíše ozvěnou romantické poezie, pak texty mladé generace českých písničkářů opět konfrontují typ českého měšťana s husity. Za všechny zde uveďme skupinu Orlík, vedenou hercem Davidem Matáskem, či svižný text Jiřího Dědečka, nazvaný Hus⁴⁵⁾ a zpívaný na melodii známé sokolské písně Šestého července. V monologu člověka, jemuž se zdá hrůzný sen, že se ocitl v Kostnici na Husově místě,

autor úspěšně parodoval jak mladočeský přístup k husitství, tak životní postoje části našich spoluobčanů:

Odvolal jsem co jsem mohl,
bylo toho hodně
(já už jako malej hoch
míval hrůzu z vohně),

odvolal jsem, co jsem mohl,
přislíbil jsem změnu,
a stejně mě nakonec
šoupli do plamenů.

Už to se mnou skutečně
vypadalo blbě,
když tu jsem se probudil
s cigaretou v hubě.

Postel byla v plamenech,
pálila mě pusa,
a já cítil, že jsem Čech,
krajan toho Husa.

- 1) Dal tak podnět k známé debatě o husitství, která vyvrcholila skandálním výrokem Karla Schwarzenberga: "Mezi husity bylo na počátku onoho hnutí mnoho charakterů ctihodných, avšak husité bohužel zvrhli se brzy v tlupu lupičů a žhářů." K celé aféře a jejím důsledkům viz: O.Urban, Česká společnost 1848-1918. Praha 1982, s.381. - M.Borovička, Mistr Jan Hus na českém zemském sněmu v roce 1889. Husitský Tábor 9, 1986-1987, s.249-270. Tam na s.252-254 podstatný výťah z Šílova projevu o Husovi.
- 2) Slavnost lipanská, Národní listy XXI, 6.9.1881, č.215, s.1-2; Slavnost lipanská, Naše hlasy 1, 10.9.1881, č.20, s.104; 17.9., č.21, s.107-108. Podrobně k okolnostem stavby Prokopova pomníku na Lipské hoře Z.Bisinger, Lipanská mohyla, Práce muzea v Kolíně 2, 1982, s.103-122. Blíže se tábory u Lipan zabývám ve větší práci chystané pod názvem Lipanské ozvěny.
- 3) F.Kavka, Husitská revoluční tradice. Praha 1953, zvláště s.151-174.
- 4) O táborovém hnutí přehledně i detailně J.Purš, Tábory v českých zemích v letech 1868-1871 (Příspěvek k problematice národního hnutí). ČsČH VI, 1958, s.234-266, 446-470, 661-690. Týž autor téma zpracoval

- v Přehledu československých dějin II/1. Praha 1960, s.381-414. Viz rovněž O.Urban (cit. v pozn.1), s.235-239.
- 5) Název tábor pro velké manifestace navrhl básník a student historie Jaroslav Goll, v tisku pak tento záměr zpopularizoval Karel Sabina. Viz J.Goll, O první době Umělecké besedy..., v: Padesát let Umělecké besedy 1863-1913 (red. H.Jelínek). Praha 1913, s.272.
 - 6) Kupř. u Lipan (2.8.1868 a 29.5.1870), na Kaňku u Kutné Hory (5.7.1868), na Žižkově poli u Přebyslavi (12.7.1868 a 20.9.1874), na hradě Rýzmburku u Domažlic (6.9.1868 a 22.8.1869), na Orebu (29.9.1868), na kopci u sv. Gotharda nad Hořicemi (26.4.1869), na Kunětické hoře (29.8.1869), na Betlémském náměstí v Praze (4.9.1869), v Husinci (6.9.1869). Průběh a atmosféru významných shromáždění zachytil J.Arbes, Pláč Koruny české. 2. doplněné vydání, Praha 1894.
 - 7) K tomu V.Macura, Znamení zrodu. České obrození jako kulturní typ. Praha 1983.
 - 8) Blíže Přehled československých dějin II/1, s.420. - V.Žáček, Josef Barák. Praha 1984, s.173 i na jiných místech.
 - 9) Vedle Bedřicha Smetany je třeba z hudebních skladatelů připomenout Karla Šebora a jeho operu Nevěsta husitská (1868) i Karla Bendla s operou Dítě Tábora (1888). Z výtvarného umění pak práce malířů Karla Svobody, Jaroslava Čermáka, Josefa Mánesa i sochařů Josefa Strachovského, Bohuslava Schnircha, J.V.Myslbeka i zapomenutého F.J.Heidelberga. Viz V.V.Štech, Jan Hus ve výtvarném umění, v: M.Jan Hus v životě a památkách českého lidu. Praha 1915, s.89-98. - V.Helfert, "Boží bojovníci" v české hudbě 19.století, v: Sborník Žižkův. 1424-1924. K pětistému výročí jeho úmrtí (ed. R.Urbánek). Praha 1924, s.275-289. - K.Guth, Žižka ve výtvarném umění, tamtéž, s.290-304. - R.Urbánek, Žižka v památkách a úctě lidu českého. Brno 1924, s.126-135. Přehledně F.Kavka (cit. v pozn.3), s.158-159, 167-169. O husitských námětech v tvorbě májovců i začínajících ruchovců a lumírovců pojednal v širším dobovém kontextu M.Pohorský v Dějinách české literatury III. Praha 1961, s.44-50, 66-69, 74-76, 88-90. Zapomenout nelze ani na F.X.Šaldu, Mistr Jan Hus a doba jeho v moderní poezii české, v: Mistr Jan Hus v životě a památkách českého lidu, s.99-120.
 - 10) U Třebízského jde zejména o povídky Z posledních dnů Tábora (1875), Ancikrist (1878) a Chvatěrubský kvas (1881), vydané později v knize V záři kalicha, Praha 1923. Jiráskův román Slavný den vyšel v Praze roku 1879. K Vlčkovým Lipanům (knižně vydány v Praze roku 1881) O.Fischer, Činohra Národního divadla do roku 1900. Praha 1933, s.13. - Dějiny českého divadla III, Praha 1976, s.62. Hru též inscenovali roku 1882 v Táboře místní ochotníci, mezi nimiž v roli Prokopa Holého

pohostinsky vystoupil Jakub Vojta Slukov, představitel této postavy na Národním divadle.

- 11) "Tak svatý ohni, dále plaň!" (J.Vrchlický, Balada o živém ohni, přetištěno v: J.Vrchlický, Živý oheň /ed. V.Tichý/. Praha 1953, s.8); "svaté blesky pil z ní mistr Hus" (Vrchlický, Jiří Melantrich, tamtéž s.80); "co božský Mistr děl" (Vrchlický, Mistr Jeroným, tamtéž, s.34); "a vůči nám všem světcí byli oba" (Vrchlický, Poggio, tamtéž, s.36); "až tu v lesku nadpozemském betlemský stál kazatel" (Vrchlický, Faust v Praze, tamtéž, s.42); "Miláček váš, kněz boží" (Vrchlický, Jan Želivský, tamtéž, s.54); "svit nebes čistých plál nám k odvetě" (S.Čech, Roháč na Sioně /ed. V.Stejskal/. Praha 1953, s.12); "tmou smrti vzlétá do nebes" (tamtéž, s.14); "však nechtěl Všemohoucí naší zkáze" (tamtéž, s.13); "na podlaže leží bible svatá" (Vrchlický, Jiří Melantrich, v: Živý oheň, s.83); "jako Prokop nad bibli rozevřenou volnosti, lásky" (Vrchlický, tamtéž, s.76); "jeden knihu velkou drží na klínu" (Vrchlický, Veritas omnia vincit, tamtéž, s.70); "leč prsty mocné třepí starodávné bible pergamén" (Čech, Žižka, přetištěno v: Hus a husitství v české poesii, Praha, b.d., s.57); "rtem mučennickým v naši vřavu denní rozkaz věku dávno minulého hřmíc" (Čech, Kostnická duma, tamtéž, s.52-53); "náš velký mučenník, náš Mistr svatý" (Čech, Hus, tamtéž, s.56).
- 12) Z novějších prací k tomu F.Šmahel, Idea národa v husitských Čechách. České Budějovice 1971; J.Fojtíková, Hudební dcklady Husova kultu z 15. a 16.století. Miscellanea musicologica XXIX, 1981, s.51-145; P.Čornej, Rozhled, názory a postoje husitské inteligence v zrcadle dějepisectví 15.století. Praha 1986, s.86-91.
- 13) F.Šmahel, Jeroným Pražský. Praha 1966, s.129-130.
- 14) Nejrůznější zákazy plodily ovšem konfliktní situace. Nelibost pražského obyvatelstva budilo zavedení jednotného termínu posvěcení ke dni svatého Václava, stejně jako omezení tradičních studentských průvodů v předvečer mikulášského svátku či výnosy směřující proti milostným dostaveníčkám v rozlehlých vinicích kolem Prahy. O mravní přísnosti husitského prostředí zatím nejpodrobněji R.Urbánek, Věk poděbradský, České dějiny III/3. Praha 1930, zvláště s.765-797.
- 15) Dramatickou epizodu z bitvy na Vítkově popsal jako první Vavřinec z Březové v Husitské kronice. Odtud ji znala také většina moderních autorů, včetně Aloise Jiráska (viz jeho romány Slavný den a Proti všem). Popravu Jana Želivského zachytili kupř. A.Heyduk (Jan Želivský, přetištěno v: Hus a husitství v české poesii, s.34-41) a J.Vrchlický (Jan Želivský, přetištěno v: Živý oheň, s.44-54). Vnitřní boj Jana Žižky před Prahou zaujal Vrchlického (Žižka před Prahou, tamtéž, s.58-61), Čecha (Žižka, přetištěno v: Hus a husitství v české

poesii, s.56-72) i Jiráska v dramatu Jan Žižka, sepsaném roku 1903. Výpravu husitského poselstva do Basileje ztvárnil J.Vrchlický (Veritas omnia vincit) a echo spanilé jízdy k Baltu zní u Svatopluka Čecha (Husita na Baltu, přetištěno v: Hus a husitství v české poezii, s.73-77) i v elegii Bezděz mladého J.Golla (v: J.Goll, Básně, Praha 1874, s.10). Protišlechtické zaměření a důraz na historickou úlohu městského a hlavně venkovského lidu byly silné jak u ruchovců, tak lumírovců i májovců: "sťaliť mu páni Janovou skrání svobodu" (Heyduk, Jan Želivský, s.42); "A kdo tu leží, to je český lid, jenž českým pánem zrubán tu a zbit" (Vrchlický, Česká balada, v: Živý oheň, s.77). Charakteristická je tato nota zejména pro S.Čecha (Roháč na Sioně, s.18):

Že páni také? Ovšem podle jména
jsou dosud husity, leč v srdci as
z nich mnozí kalich sotva cení výše
než ty a já. Jen strach a malomoc
před neodolnou silou buřičů
část šlechty přinutila na líce
vzít kališnickou klamnou škrabošku -
však nyní radostně ji odhodí.

Nezakrytá politická aktualizace, podmíněná nedostatečným zřetelem zemské šlechty k potřebám českého národního hnutí v 19.století, číší ze slov A.Jiráska (Slavný den, s.159): "...šlechta naše nemyslí na odpor anebo, bůh ji zatrať, spolupracuje s našimi nepřáteli! Kdo nám pomůže v ten den největšího zarmoucení? Kdo? Lid, lid, my sami a nikdo jiný!"

Rovněž k motivu beránka lze uvést přesvědčivé doklady: "My vždy vidíme jen na píd před sebe a protivník nás překvapí. My máme beránčí krev a myslíme, že taková též v žilách našich nepřátel." (A.Jirásek, Slavný den, s.69). Zřetelnější ozvěna středověkého chápání symbolu beránka u S.Čecha:

Toť krev je beránkova, krev je míru,
krev lásky boží pro nás prolitá -

(Viz Čech, Roháč na Sioně, s.14).

- 16) "Jménem Páně, dítky - do Moravy!" (Čech, Žižka, s.72); "A jménem páně kupředu, teď, děti!" (J.S.Machar, "Boží bojovníci". 4. vyd. Praha 1920, s.123).
- 17) Zájem o Husinec souvisel s oslavou 500. výročí Husova narození roku 1869 (ve skutečnosti není přesné datum známo) a s otevřením domnělého rodného domku kostnického mučedníka. Blíže J.Nečas - V.Starý, Mistr Jan Hus a Husinec. Praha 1969; J.Kořalka, Akce českobudějovic-

ké diecéze proti Husovým oslavám roku 1869. Husitský Tábor 1, 1978, s.105-109. Z básníků, opěvujících Husovo rodiště, uvádím alespoň A.Heyduka (U Husova domku, přetištěno v: Hus a husitství v české poesii, s.33-34); O.Mokrého (6.července 1414, tamtéž, s.110-112) a E.Krásnohorskou (V Husinci, tamtéž, s.77-79). Husova matka jako čtenářka bible se objevuje kupř. u O.Mokrého (6.července 1415, s.110):

Tam nakloněna nade bible knihou
stařenka klímá uvadlá...

- 18) K českému školství předhusitské a husitské doby nejnověji F.Šmahel, Piśmiennosc warstw ludowych w Czechach w XIV i XV wieku, v: Kultura elitarna a kultura masowa w Polsce pózniego średniowiecza (ed.B.Geremek). Wroclaw-Warszawa-Kraków-Gdańsk 1978, s.189-205; týž, Nižší školy na Podblanicku a Vltavsku do roku 1526. Sborník vlastivědných prací z Podblanicka XX, 1979, s.133-171.
- 19) Přehledně k tomu M.Hýsek, Bílá hora v české literatuře, v: Na Bílé hoře. 2.vyd. Praha 1921, s.107-145.
- 20) Z regionálních poetů uveďme za všechny S.Zdeborského a jeho verše U mohyly Prokopa Velikého (Naše hlasy 1, 3.9.1881, č.19, s.99), z autorů celočeského významu pak básně J.Vrchlického Lipany (Máj II, 1904, s.561-562), Česká balada (přetištěno v: Živý oheň, s.77-78) a U sv.Martina ve zdi (tamtéž, s.55-57).
- 21) Jsou to básně Dva zvony (přetištěno v: Hus a husitství v české poesii, s.44-48); Kostnická duma (tamtéž, s.49-53); Hus (tamtéž, s.53-56) a Žižka (tamtéž, s.56-72).
- 22) S.Čech, Roháč na Sioně, s.26.
- 23) Tamtéž, s.88 a 90-91.
- 24) Tamtéž, s.55. A Zikmund ve své promluvě ke krásné Giulii pokračuje:

Mluv raděj o líbezném Arna břehu
pod malebnou horou strmých linií,
chval pahorků těch révoplodných něhu
ve tlumech cypřišů a pinií...

Tamtéž, s.59. V Zikmundově podání se evropský Jih jeví jako ráj. Stejnou tendenci k srovnání drsných a mravně rigidních Čech se sladkou Itálií a Řeckem nalézáme v básních J.Vrchlického Cepy a kladiva (přetištěno v: Živý oheň, s.12-14) a Poggio (tamtéž, s.36-37); druhá skladba je založena na konfrontaci husitské mentality Jeronýma Pražského s renesančním životním stylem proslulého italského humanisty Poggia Braccioloniho.

- 25) Poprvé vyšel roku 1889.
- 26) O.Urban (cit. v pozn. 1), s.376.

- 27) J.S.Machar, *Boží bojovníci*, s.51-53. K této Macharově práci se v zajímavých souvislostech vyjádřil R.Krasnický, *Modernismus a historismus (Historický román v kontextu estetických postulátů počátku 20. století)*. Česká literatura XXXVII, 1989, s.129.
- 28) J.Janáčková, Alois Jirásek. Praha 1987, s.302.
- 29) Následující výklad o Jiráskovi budiž chápán jako malý doplněk k základní a záslužné monografii J.Janáčkové.
- 30) A.Jirásek, *Divadelní hry II*. Praha 1933, s.349-350.
- 31) Kupř. Polákovo vyprávění o zpěvácích na Pražském hradě a jejich půtkách s Husovými stoupenci. Bernartův popěvek "Věřim ve Wiklefa...", Zikmundovy promluvy k Husovi na kostnickém koncilu atd. Viz A.Jirásek, *Divadelní hry II*, s.15, 16, 138.
- 32) Žižkův písař Laudát cituje text autentického listu královéhradeckých husitů slepému válečníkovi apod. Tamtéž, s.269.
- 33) Mám zde na mysli historickou reportáž F.Šmahela, *Hranice pravdy*. Praha 1969. Není bez zajímavosti, že Jan Neruda roku 1874 napsal, že divadelní hry s postavou kostnického mučedníka musí být nepřesvědčivé, neboť Husova osobnost se vymyká možnostem dramatického zpracování. Podrobněji A.Kraus, *Husitství v literatuře*, zejména německé III. Praha 1924, s.208. Jirásek jako by Nerudova slova potvrdil.
- 34) F.Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví I*. Praha 1973, s.201-206. Drama Jan Žižka Jirásek Tomkovi dokonce dedikoval.
- 35) F.Kutnar, tamtéž, s.163-165, 240-241.
- 36) Pro pojetí kulturní historie v českém prostředí jsou příznačné definice Č.Zíbrta a J.Golla. Zatímco Zíbrt vylučoval z kulturních dějin politickou historii (Kulturní historie. Její vznik, rozvoj a posavadní literatura cizí i česká. Praha 1891, s.59), chápal Goll kulturní dějepis jako ideální syntézu poznatků o všech stránkách minulosti. Viz J.Goll, *Dějiny a dějepis*, v: *Vybrané spisy drobné I*. Praha 1928, s.20 (stať sama vznikla ovšem již roku 1888). Přehled starších i novějších kulturně historických koncepcí a jejich metod přináší *Dějiny hmotné kultury I/1*. Praha 1985, s.74-101.
- 37) Charakteristiku jmenovaných historiků a jejich prací podal F.Kutnar, *Přehledné dějiny českého a slovenského dějepisectví II*. Praha 1977, s.43-46.
- 38) K Wintrovi naposledy J.Janáčková, *Slovo úvodem (Malé historie a jejich mladý autor)*, v: *Zikmund Winter, Malé historie a třísky* (ed. V.Brožová a J.Janáčková). Praha 1987, s.9-25.
- 39) J.Rak, *Husitství v díle Václava Vladivoje Tomka*. Husitský Tábor 4, 1981, s.193-196.

- 40) K napětí mezi oběma přístupy R.Krasnický (cit. v pozn.27), s.125-135. Bylo by škoda, kdyby autor svůj podnětný rozběh nedovedl ke zdárnému konci.
- 41) V.Erben, Paměti českého krále Jiříka z Poděbrad. Praha 1981.
- 42) Vedle prací F.Šmahela se zde sluší uvést sborníky Husitský Tábor a Folia historica Bohemica, kolem nichž se koncem sedmdesátých let sešla i generace mladších husitologů.
- 43) P.Sýkora, Zápasy a bloudění. Praha 1987, s.55-96.
- 44) Obsahuje ji Nohavicova dlouhohrající deska Darmoděj, Praha-Panton 1988.
- 45) J.Burian - J.Dědeček, Texty. Praha 1982, s.127-128.